

В. П. Мовчанюк

Медитативна лірика

МЕДИТАТИВНА ЛІРИКА – жанровий різновид ліричної поезії. У його основі – емоційно мотивований переживанням роздум, рефлексія душев. світу автора (лірич. суб'єкта), його духовно-інтелектуал. зосередженість на предметах твор. уяви-уваги (Бог, світобудова, природа, людина, соціально-історичне буття тощо); модус творення худож. думки, що первинно фіксує поет. медитування, інтонаційно окреслений образ думки-переживання. Залежно від худож. структури вірша суб'єкт медитації (М.) може бути неозначено-особовим чи узагальнено-надособовим. Як лірич. відступ М. змістовно і композиційно є складовою ліро-епіч. поеми, балади, послання, віршов. повісті чи роману. Для молитов. самозаглиблення-зосередження М. практикували в сх. релігіях, а пізніше – середньовічні християн. мислителі й поети. М. як форма поет. творення стала основою похідного від неї жанр.-стильового явища – М. л. (вживають також терміни «медитативно-філософська поезія/лірика», а залежно від темат.-зміст. спрямованості – «медитативно-рефлексивна», «медитативно-зображальна», «медитативно-описова»). Розвиток М. л. пов'язують із трансформацією раціоналістич. поетики класицизму в сентимент.-преромантичну, коли класицистичну оду поступово витісняє елегія. Найхарактерніше ці жанр. зсуви означилися в англ. літературі серед. 18 ст. з появою відомих елегійно-медитатив. творів – «The Complaint, or Night Thoughts on Life, Death and Immortality» («Скарга, чи Нічні роздуми про життя, смерть і безсмертя», 1742–45) Е. Юнга та «Elegy Written in a Country Churchyard» («Елегія, написана на сільському цвинтарі», 1751) Т. Грея. Їхній лірично-споглядал. настрої і сентиментал. меланхолія в подальшому позначилися на темат. і стильовому діапазоні елегій. М. л. в європ. поезії. Особливо широкого розголосу набула елегія Т. Грея завдяки числен. перекладам і переспівам. Наприкінці 18 ст. елегія-медитація посіла вагоме місце у творчості франц. поетів С. Марешаля і А. Шеньє. Медитативні елегії останнього, що вирізняються емоційністю і психол. глибиною, набули знач. популярності в епоху романтизму. Прикметне явище романтич. М. л. – зб. «Méditations poétiques» («Поетичні медитації», 1820) і «Nouvelles Méditations poétiques» («Нові поетичні медитації», 1823) франц. поета А. де Ламартіна з характерними для них споглядал. меланхолією, сумною настроєвістю, реліг.-містич. переживаннями. Вважають, що здійснена В. Жуковським 1801 публікація переспіву елегії Т. Грея відкрила новий сентимент.-романтич. етап рос. поезії. На формування укр. М. л. сентимент.-преромантич. традиція елегій. поезії мала досить

обмежений вплив. М., мислител. поезія загалом, в укр. літературі має свої джерела – поет. культуру літ. бароко 17–18 ст. та народнопісенну традицію, більш важливу вже для романтиків. Показово, що Г. Сковорода, поет. творчість якого припадає також переважно на 2-у пол. 18 ст., написав свій «Сад божественних пісень» (1753–86) у річищі барок. літ. традиції, а не сентимент.-преромантичної. Сильові риси бароко є визначальними у філос.-реліг. М. («Залиш, о дух мій, горе й усі земні міста», «Всякому городу нрав і права» (барок. експресія і філос.-сусп. смисли цього твору позначилися на вступ. медитації комедії «Сон» Т. Шевченка), «Щастя, де ти живеш?», «О спокою наш коханий») і в медитатив. поезіях, навіяних спогляданням природи («Гей поля, поля зелені», «Ой ти, птичко жолтобока...» та ін.), де поміт. вплив народнопісен. образів і мотивів. І. Срезневський зауважував, що думи Г. Сковороди були для нього не думами холод. розмислів, але думами-почуттями, якими дихало його серце. Тематично близькими до жанру елегій. М., власне, її різновиду сумних елегій на смерть, є окремі твори барок. поетів 17–18 ст. із жанр. самоназвою «Лямент» («Плач»), які писали на посмертне пошанування достой. сусп. поваги людей. Показовим є твір К. Саковича «Вірші на жалосний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» (1622). Окремі фрагменти цього доволі великого за обсягом твору мають медитативно-лірич. характер. Роздумливий опис козац. мужності лицаря розгортається в особистісне переживання втрати й далі набуває характеру морал.-філос. роздуму про справжні життєві цінності, любов як основу люд. стосунків. Форма розмислу реліг.-філос. змісту в окремих творах поетів 17–18 ст., зокрема Д. Наливайка, Л. Барановича, І. Величковського, Г. Сковороди, набуває ознак М. У їхніх поезіях спостерігається тенденція збільшення питомої ваги особистіс. переживання думки, як зазначила Е. Соловей – це вже є простір для поет. доведення істини, що має принцип. відмінність від прямого проголошення, декларування. Виразні риси філос. М. має вірш Д. Наливайка «Прозьба чительникова о час» із його зб. «Лікарство на оспалий умисл чоловічий» (1607). В автор. переживанні-осмисленні часоруху поєднуються метафіз. мотиви і його екзистенц. тривога. Форму медитатив. розмислу-роздуму мають вірші Л. Барановича як морал.-філос. змісту («Про час для всього – доброго, злого»), так і суспільно-політ., громадян., де автор виявляє стурбованість долею України доби Руїни («Світ стрясають грози на людськії сльози», «Та ознака в Україні, що земля її в руїні», «Світ на всі боки палає широко»). У мистецьки вишуканих інтелектуал. рефлексіях І. Величковського також вирує напружена автор. думка-переживання («Тому, хто пише вірші», «Чоловік, немов трава, дні його, як квіти», «Про сивину» тощо). Паралельно із реліг.-філос., морал.-дидакт. поезією важливого значення для розвитку укр. М. л. у 18 ст. набуває пісенна творчість – авторська, а головне, як явище набагато масовіше, – народнопісенна. У відомих поет. збірниках того часу поряд із реліг. віршами з'явилися поезії з жанр. самоназвою «світська пісня» («Піснь світова» І. Бачинського, «Піснь о світі» О. Падальського, «Піснь свіцька» Левицького та ін.). Ця світська лірика мала переважно елегій. характер. Її автори скаржаться на гірку сиріт. долю, убоге життя, на соц. несправедливість, вимушену розлуку з родиною, життя на чужині, на злих людей тощо. До

авторських (хоч автори, як правило, невідомі) належать кобзар. і лірниц. думи та істор. пісні («Дума козацькая о війні з ляхами над рікою Стиром...», «Ой сів пугач на могилі», «Зажурилась Україна, що нігде прожити», «Ой Морозе, Морозенку», а також пісня І. Мазепи «Ой горе тій чайці», пісні про руйнування Запороз. Січі, моск. поневолення «Ой з-за хмари, з-за лиману...», «Була Польща, була Польща, та стала Росія» та ін.). Істор. пісні мали особливе значення для осмислення суспільно-політ. проблем нац. буття, формування нац.-стильових домінант укр. М. л. У цьому процесі вагомим значення набуває лірична народнопісенна творчість, у сфері якої шліфується і жанр пісні-медитації. Першочергово йдеться про т. зв. журні пісні, переважно елегійно-роздумливі, у яких мотиви особистої недолі поєднуються зі скаргами-наріканнями на соц. становище: чумацькі («Ой заслаб чумак», «Ой ходив чумак сім год»), бурлац. й наймитські («Та нема гірш в світі нікому, як бурлаці молодому», «Ой летіли журавлі») тощо. Знач. резонансу в 2-й пол. 18 ст. набула лірниц. пісня-роздум про Правду і Кривду. Отож, більш дієвим порівняно з барок. поезією чинником і худож.-естет. основою формування М. л. в укр. поезії перших десятиліть 19 ст., у творчості поетів-романтиків 1830–40-х рр., раннього Т. Шевченка і поетів 1850-х рр. стала поетика й жанротвор. потенціал нар. пісен. творчості. Варто відзначити автор. пісні-медитації І. Котляревського («Віють вітри, віють буйні», «Ой доля людська – доля єсть сліпая» з опери «Наталка Полтавка», 1819) і пісенно-медитативні твори С. Писаревського – «Моя доля (Де ти бродиш, моя доле?..)», «Пісня (Де б то допитаться правди?)». Жанр підзаголовок «пісня» має медитатив. стиль вірш А. Метлинського «В'язонько». Мотиви романт. туги знайшли своє яскраве втілення в медитації М. Петренка «Дивлюсь я на небо», що стала нар. піснею. Ранні поезії Т. Шевченка 1838, елегійно-медитативні «думки» – «Думка (Нащо мені чорні брови)», «Думка (Тече вода в синє море)», «Думка (Тяжко-важко в світі жити)» – також стали нар. піснями і романсами. Завдяки пісенно-елегій. медитативності такого ж нац. розголосу набули написані у 1850-х рр. поезії К. Думитрашка «До карих очей (Чорнії брови, карії очі)», Л. Глібова «Журба (Стоїть гора високая)», С. Руданського «Пісня (Повій вітре, на Україну)». Романт. медитативно-елегійна тональність характерно означає поет. стиль В. Забіли («Гуде вітер вельми в полі!», «Туга серця») й О. Афанасьєва-Чужбинського (вірш «Є. Гребінці (Скажи мені правду, мій добрий козаче)»). Народнопісенна поетика також визначає жанр. параметри М. л. у творчості М. Шашкевича («Розпука», «Думка», «Руська мати нас родила»). Інтенсив. розвиток М. л. в укр. літературі та її жанр.-темат. і стильове багатоманіття розпочинається із творчості Т. Шевченка. Його М., зберігаючи в окремих поезіях народнопісен. стиль, формується переважно на літ. романт. платформі, до того ж не лише в межах суто малих віршових форм, а й не менш продуктивно в ліро-епіч. творах – баладах, поемах, посланнях. Оригінальність медитатив. форм у «Кобзарі» 1840 знач. мірою зумовлена «схрещенням» питомого ліризму поета з епіч. струменем нар. дум у розлогіх композиціях вірша «Думи мої, думи мої», послання «До Основ'янен-ка», поемах «Іван Підкова» і «Тарасова ніч». Долаючи інерцію елегій. медитативності, Т. Шевченко у своєму заспів. вірші (його жанр. своєрідність можна

визначити як думу-медитацію) створив неповторну інтонац. гаму, особливий, характерний для думи ритм розгортання думок, емоц. піднесені і спадів, органічно переходить від твор. рефлексій до візій істор. буття України, виявивши цілком новий для укр. літ-ри духовно-інтелектуал. простір і потенціал мист. новаторства. Літ. романтизм медитація Т. Шевченка від самого початку яскраво проявила себе і в ліро-епіч. творах. Художню своєрідність балад і поем першого виду. «Кобзаря» знач. мірою визначили органічно вплетені в їхню фабульно-сюжетну основу автор. медитативні відступи. Ідейно-художня глибина перших істор. поем формується завдяки напруженій інтонац. лінії роздуму поета. Медитативні фрагменти поеми «Тарасова ніч», розгорнуті кобзар. думовим стилем й емоційно акцентов. питальністю, набувають великого драматизму і сили нац.-екзистенц. переживання. Історіософ. М. є перша частина поеми «Іван Підкова». Медитативна форма художньо-психологічно стає найоптимальнішою формою вираження громадян. позиції та історіософ. думки в М. «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине», в поемах «Сон (Гори мої, високі)», «Іржавець», «Заступила чорна хмара», «Чернець». М. у формі монологів до уявних адресатів є визначал. структур. складовими послання «І мертвим, і живим», поем «Сон (У всякого своя доля)», «Єретик», «Кавказ». Звернені до внутр.-текст. героїв твору й позатекст. аудиторії – сучасників і майбут. читачів поета, а часто й у формі молитви-медитації – до України, до Бога, до Христа, до Богородиці, вони несли в собі велику духовно-етичну енергію пробудження думки. Велична філос. М. «Все йде, все минає – і краю немає» як вступ до істор. полотна «Гайдамаки», потуж. соц.-крит. пафосу вступний філос. роздум комедії «Сон», філос.-реліг. змісту М. в «Кавказі» і «Єретику» засвідчили не лише художню зрілість і стильове багатство укр. поезії, а й гідне місце Т. Шевченка в колі великих світ. поетів-мислителів. Своїм романтич. пафосом, розкутістю, силою думки й душев. пристрасті медитативні монологи Т. Шевченка типологічно співмірні рефлексіям і філос. запитам у ліро-епіч. поемах Дж.-Г. Байрона. М. у власне лірич. поезії Т. Шевченка представлена не менш широким спектром оригін. форм і мист. відкриттів. Новим худож. словом стала його рефлексивно-медитативна лірика особистіс. змісту. Характерні романтич. зразки періоду «Трьох літ» («Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Заворожи мені, волхве», «Гоголю»). Хронологічно близьким є шедевр рефлексивно-філос. М. «Минають дні, минають ночі». Твір побудований як плин свідомості поета, що розгортає високої концентрації згусток екзистенц.-твор. переживань, філос. осмислення часу люд. життя й долі, усвідомлення внутр. морал. потреби здійснення в повній силі свого поет. покликання. Таку ж філософію життя як реалізації твор. покликання медитативно розгорнуто у вірші «Заповіт» і в казemat. рефлексіях «Згадайте, братія моя», «Мені однаково, чи буду». Рефлексивно-медитативні поезії періоду заслання мають неповторну інтонацію щирої розмови із собою («Самому чудно. А де ж дітись?», «Мов за подушне, оступили», «Не для людей, тієї слави...», «І знов мені не привезла», «Неначе степом чумаки», «Заросли шляхи тернами», «Хіба самому написать», «Лічу в неволі дні і ночі» тощо). Елегійна сумна тональність цих віршів дає певні підстави співвідносити їх з жанр.-стильовими тенденціями

романт. елегій. М., але загалом ці ліричні рефлексії є явищем індивід.-психологічним і в твор. плані оригінальним, вершинним у контексті європ. лірики. До новаторських, побудов. на М. як модусі творення належать і вірші медитативно-зображал. лірики «Маленькій Мар'яні», «У наших раї на землі», «І золотої, й дорогої», «І станом гнучим, і красою», «N. N. (Така, як ти, колись лілея)», «Сестрі», «Дівча любе, чорнобриве». Об'єктом роздумів у кожному з них є конкретна дівоча постать, жін. доля, і, очевидно, писалися вони як спонтанна фіксація потоку думок-переживань, вияв глибин. етич. єства поета.

Нетрадиційні, але органічні для жанру філос. М. вірші «Один у другого питаєм», «Буває, іноді старий», «Дурні та гордії ми люди», «Росли укупочці, зросли», «Світе ясний! Світе тихий!», «І Архімед, і Галілей», «І день іде, і ніч іде». У багатій жанр.-стильовій палітрі М. л. Т. Шевченка є описово-медитативні елегійні поезії («N. N. (Сонце заходить, гори чорніють)», «За сонцем хмаронька пливе», «І небо невмите, і заспані хвилі»), у яких пейзажні враження передано через призму психол.-екзистенц. переживань поета. Медитативність, така органічна для поет. стилю Т. Шевченка, очевидно, відповідала нац. характеру, властивим йому кордоцентризмом, схильністю до меланхолії і задуми, екзистенц.-реліг. переживань, частих запитів-звертань до Бога, долі, талану, - тому надовго визначила характерні риси нац. стилю укр. поезії. Вірші П. Куліша не мали такої природної, притаманної нар. поезії, медитативності, як у Т. Шевченка, проте в ній нуртує сильна думка й глибоке етичне почуття перейнятості нац. долею, прагнення осмислити нац. проблеми через призму влас. твор. програми. Тому в його поезіях спостерігається потреба творення таких жанр. форм, що давали б змогу розгортати перед національно мислячою культур. громадськістю свої ідеї, сумніви, крит. думки, бачення перспективи. Відповідно й жанрово-стильові параметри цих поезій орієнтовані на медитативну форму. У вірші «До Кобзи» (зб. «Хуторна поезія») думка поета, як і в заспіві «Думи мої, думи мої» Т. Шевченка, звучить схвильовано, питально і такою своєю напруженою динамікою (але не шевченків. ритмом) перегукується з інтонац. ладом нар. думи. Пафос критичного, як і в Т. Шевченка, переосмислення нац. історії зумовлює оригін. медитатив. плин поезії «Ой чом же се, браттє, чом воно так сталось» і М. з характерним заголов. зверненням «Народе мій! Що нам тепер почати?». У вірші-роздумі «До рідного народу» сумні думки про укр. історію поєднано із суворими й гіркими оскарженнями. Вагомими у поет. доробку П. Куліша є медитації-рефлексії про поет. музу («До кобзи та до музи», «Праведне пануваннє», «Сум і розвага», «Муза»), про долю нац. культури та її творців («Стою один», «Піонер»). Тематично близькі до них поет. монологи-роздуми («До Шевченка», «До Тараса на небеса»). Вплив медитатив. стилю Т. Шевченка помітно позначився на поет. творчості М. Старицького. Знайомі шевченків. мотиви виразно відлунюють у рефлексіях раннього періоду творчості («Серце моє нудне, серце моє трудне!», «Коли засну навіки в домовині», «Тяжко, важко по світу блукати», «Де мені подітись з лютою нудьгою», 1879), у гірких роздумах про долю поета-громадянина («Хай тепера рида в мене кобза сумна», «З напасником нашого слова та правди і волі», «О вернись, моя музо, на мить»). Утім, самобутня стильова палітра М. л. поета більше

виявилася в його ліриці любов. туги («Не сумуй, моя зірко кохана», «Сльоза», «Коли від ненадної муки», «Монологи про кохання», «Коли ми уперше кохались») і в сповільненому ритмі розлогих елегій. медитацій, в яких відбилися безпосередні життєві враження-переживання («На морі», «На новий рік», «На ріднім попелищі»). У поет. спадщині І. Франка М. також має визначал. значення своєрід. модусу генерування худож. ідей, концентрації духовно-інтелектуал. напруги, значення важливого чинника формування індивід. стилю. Якщо узагальнити жанр.-темат. діапазон його лірики, то на перший план, як і в спадщині Т. Шевченка, варто поставити М. нац.-екзистенц. та екзистенц.-твор. проблематики. Ці два аспекти часто перехрещуються в першоряд. його темах – України, поета, творчості як громадян. обов'язку. Саме медитативно-рефлексивні форми самовираження дозволили поетові не декларативно, а психологічно мотивовано через представлення світу внутр. інтелектуал. пошуків і глибоких душев. переживань вести розмову із собою і зовн. адресатом щиро і вагомо. Зразок такого типу М. – вірш «Рефлексія» (зб. «Мій Ізмарагд»). Він продовжив діалог поета і України у творах «Поет мовить» і «Україна мовить». Його сповільнений ритм, розгортання думки-переживання веде до символіч. образу хреста – поетового хреста нац. обов'язку. Вінцем філос.-політ. М. І. Франка є пролог до поеми «Мойсей» – «Народе мій, замучений, розбитий» із глибоко вистражданими гіркими запитаннями-докорами, сумнівами, що переборюються сподіваннями і пророчою вірою. Паралелі з рефлексивно-медитатив. лірикою Т. Шевченка, зокрема з лірикою циклу «В казематі» і періоду заслання, є в переважно елегій. поезіях циклу «Скорботні пісні» («Не винен я тому, що сумно співаю», «Бувають хвилі – серце мліє», «До моря сліз, під тиском пересудів», «Нехай і так, що згину я»). Щільний плин думок-рефлексій поета розгорнуто у вірші «Не покидай мене, пекучий болу» (цикл «Нічні думи»). Рефлексивно-медитативні форми використано І. Франком в інтим. ліриці зб. «Зів'яле листя». Медитативність, гол. стильова домінанта цих поезій, органічно властива настрою сумних уявних бесід з коханою, інтроспектив. занурень у душев. світ любов. мук і туги героя («Не знаю, що мене до тебе тягне», «За що, красавице, я так тебе люблю», «Так, ти одна моя правдивая любов»). І. Франко як поет-мислитель є також автором низки медитативно-філос. віршів («Не люди наші вороги», «Човен», «В снах юності так сквапно ми шукаєм», «Паде додолу листя з деревини», «Поклін тобі, Буддо», «Душа безсмертна! Жить віковично їй»). Нові ідейно-художні й стильові відкриття в жанрі рефлексивно-медитатив. і медитативно-філос. лірики приносить в укр. поезію творчість Лесі Українки («Коли втомлюся я життям щоденним», «Горить моє серце, його запалила», «У чорную хмару зібралася туга моя», «І все-таки до тебе думка лине», «Де поділися ви, голоснії слова», «Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила», «Хто вам сказав, що я слабка», «Божа іскра», «Як я умру, на світі запалає», «Я тільки думкою на світі буду жить», «Я знала те, що будуть сльози, мука»). У пошуку нових форм медитативно-філос. поезії В. Самійленко звернувся до худож. досвіду античності, мистецьки бездоганно освоїв класич. елегій. дистих у циклі з 8-ми поезій «Елегії». Як і у вірші «Символ віри» із циклу «Думи буття», поет. медитування відзначається об'єктивізов.,

узагальнено-надособовим осмисленням онтолог. проблематики, може вважатися одним із найяскравіших в укр. поезії кін. 19 – поч. 20 ст. зразків щільної відповідності поет. слова філос. думці. У творчості В. Самійленка є знач. масив рефлексивно-медитатив. віршів особистіс. плану («Ридання душі», «О, знаю я», «Коли я вмру», «Сумуєш ти! Я теж сумую»), медитацій нац.-екзистенц. проблематики, у яких пульсує оголений нерв особистіс. думки-переживання: «Думка (На смерть Т. Зіньківського)»; цикл «Ямби (3 пісень про Україну)» – «Як часто в час сумний, коли душа зболіла», «О, де набрати слів? Де виразів найти», «Вже годі плакати! Із уст смутних», «Не будемо ми йти на ворога свого», «Невже для нас одних минають дурно роки» тощо. Стислий огляд жанр.-стильових тенденцій розвитку укр. М. л., починаючи від розмислово-медитатив. барок. поезій, пісенно-медитатив. форм поетів-романтиків перших десятиліть і серед. 19 ст. до Т. Шевченка і поетів 2-ї пол. 19 ст., що, звичайно, не вичерпує і не охоплює всього масиву текстів, які можна відносити до жанру М., усе ж дає підстави для висновків про її постійне тяжіння до ідейно-худож. новацій. Укр. лірична М. сконцентрувала в собі величезний естет. потенціал нац. духовно-естет. культури, адже в цьому жанрі створені чи не найдосконаліші з мист. боку й чи не найвагоміші за ідейно-худож. значенням ліричні твори класич. періоду її становлення.

Рекомендована література

1. Мишанич О. В. Українська література XVIII ст. // Укр. література XVIII ст.: Поет. твори. Драм. твори. Проз. твори. К., 1983;
2. Бондар М. П. Поезія пошевченківської епохи: Система жанрів. К., 1986;
3. Його ж. Творчість Володимира Самійленка // Володимир Самійленко. Твори. К., 1990;
4. Мовчанюк В. П. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка. К., 1993;
5. Соловей Е. С. Українська філософська лірика. К., 1999;
6. Ткачук М. Лірика Івана Франка. Т.; К., 2006;
7. Камінчук О. Художній дискурс української поезії кінця XIX – початку XX ст. К., 2009.

Бібліографічний опис:

Медитативна лірика / В. П. Мовчанюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-67431>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).